

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Ενότητα 2: Η ιδιότητα του πολίτη και οι τρεις φάσεις
της πολυπολιτισμικότητας

Χρήστος Παρθένης

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ιδιότητα του Πολίτη και οι Τρεις Φάσεις της Πολυπολιτισμικότητας

Από τις πολυπολιτισμικές (multicultural) στις διαπολιτισμικές (intercultural) κοινωνίες

Ως **Πολυπολιτισμική** ορίζεται η κοινωνία, στην οποία διαφορετικές κουλτούρες και διαφορετικές εθνικές, εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες συμβιώνουν, χωρίς απαραίτητα να σχετίζονται μεταξύ τους. Αυτή είναι μια κοινωνία στην οποία οι διαφορές είναι αισθητές και υπάρχει διάκριση.

Ως **Διαπολιτισμική** ορίζεται η κοινωνία, στην οποία διαφορετικές κουλτούρες, εθνικές, εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες συμβιώνουν, αλληλεπιδρούν σε επίπεδο ιδεών, αξιών και ιδανικών, σεβόμενοι τον ξεχωριστό τρόπο ζωής του κάθε μέλους.

Εδώ συναντάμε μία διαδικασία ενεργούς ανεκτικότητας και ισότιμης σχέσης μεταξύ των διαφορετικών ομάδων, όπου ο καθένας έχει την ίδια σημασία μέσα στην κοινότητα, δεν υπάρχουν ανώτεροι και κατώτεροι, καλύτεροι ή χειρότεροι.

Αποσαφήνιση όρων

Η έννοια του **«έθνους» (nation)** μπορεί να οριστεί ως μια ανθρώπινη κοινότητα που κατοικεί σε μια αντιληπτή πατρίδα (έχοντας κοινούς μύθους και μια κοινή ιστορία, ξεχωριστή κουλτούρα, κοινή νομοθεσία και έθιμα).

Οι **«εθνοτικές ομάδες» (ethnic group)** και οι ταυτότητες είναι παράγωγα των εθνικών κρατών και όχι αιτίες δημιουργίας τους.

Η **«εθνοτική ταυτότητα»** δεν είναι απόρροια πρωτογενών κοινωνικών χαρακτηριστικών μιας ομάδας πληθυσμού αλλά συνέπεια κοινωνικών σχέσεων. Δεν οφείλεται η εθνοτική ταυτότητα σε συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά αλλά στην ύπαρξη συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων.

Σχόλια Πολιτικών για την πολυπολιτισμικότητα:

- (Cameron 2011): «Υπό το δόγμα του πολυπολιτισμού επιτρέψαμε σε διαφορετικούς πολιτισμούς και κουλτούρες να συνυπάρχουν μεν, διάγοντας δε ξεχωριστούς βίους, πέρα από την καθιερωμένη κουλτούρα»
- «Η Βρετανία υπνοβατεί και οδηγείται στον διαχωρισμό» (Trevor Phillips, head of the EHRC, 2005)
- (Merkel 2010): «Η τάση μέχρι τώρα ήταν ας υιοθετήσουμε την multikulti προσέγγιση και να ζήσουμε ευτυχισμένοι χέρι-χέρι», αλλά αυτή η προσέγγιση απέτυχε παταγωδώς
- Ο πολυπολιτισμός απέτυχε στην Ευρώπη και αποδείχτηκε εξίσου επιβλαβής με την αφομοιωτική προσέγγιση που αντικατέστησε (Council of Europe, 2008)

Πολυπολιτισμικότητα: Θεωρία της Ιδιότητας του Πολίτη

Ο όρος «πολυπολιτισμικότητα» είναι δυνητικά παραπλανητικός, αφού σε μερικές χώρες (όπως στον Καναδά ή στην Αυστραλία) κατά κανόνα χρησιμοποιείται αναφορικά μόνο για την ενσωμάτωση μεταναστευτικών ομάδων, όχι και για άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες, όπως οι Ιθαγενείς.

Αντιστρόφως, σε κάποιες άλλες χώρες (όπως οι ΗΠΑ) η «πολυπολιτισμικότητα» συχνά αναφέρεται σε όλες τις μορφές της «πολιτικής της ταυτότητας», περιλαμβανομένων όχι μόνο εθνοπολιτισμικών ομάδων, αλλά επίσης γυναικών, γκέι και λεσβιών, ανθρώπων με ειδικές ανάγκες κ.ο.κ.

Πολυπολιτισμικότητα

Το συγκεκριμένο κίνημα έχει χαρακτηριστεί με διάφορους τρόπους:

1. Πολιτική της διαφοράς
2. Πολιτική της ταυτότητας
3. Πολυπολιτισμικότητα
4. Πολιτική της αναγνώρισης

Αν και οι όροι αυτοί έχουν ελαφρώς διαφορετικές συνδηλώσεις, η υφέρπουσα ιδέα είναι όμοια.

Πολυπολιτισμικότητα

Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από βαθιά ποικιλομορφία (diversity), χαρακτηριστικά που αγνοήθηκαν ή καταπνίχτηκαν στο παρελθόν με βάση τα πρότυπα περί «κανονικού» πολίτη: Σωματικά ικανοί, ετεροφυλόφιλοι, λευκοί άντρες.

Πολυπολιτισμικότητα

Σήμερα, οι προηγουμένως αποκλεισμένες ομάδες δεν είναι πλέον πρόθυμες να παραμένουν σιωπηλές ή περιθωριοποιημένες, ή να ορίζονται ως «αποκλίνουσες» απλώς επειδή διαφέρουν στη φυλή, τον πολιτισμό, το φύλο, τις ικανότητες ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό από τους αποκαλούμενους «κανονικούς πολίτες».

Λέγεται, ότι το διακριτικό γνώρισμα των μεταρρυθμιστικών αυτών κινημάτων είναι ότι περιστρέφονται γύρω από την «ταυτότητα» και συνεπώς τις μορφές της «πολιτικής της ταυτότητας», εν αντιθέσει με παλαιότερα ταξικά πολιτικά κινήματα εργατών ή αγροτών, τα οποία περιστρέφονταν γύρω από τα «οικονομικά συμφέροντα».

Ωστόσο, στην πραγματικότητα, η πολιτική σχεδόν πάντοτε αφορά τόσο ταυτότητες όσο και συμφέροντα. Το ερώτημα πάντοτε είναι **ποιες** ταυτότητες και **ποια** συμφέροντα προάγονται.

Το παραδοσιακό μοντέλο της «ιδιότητας του πολίτη ως κατοχής δικαιωμάτων» έχει αμφισβητηθεί από δύο πλευρές:

1. Η πρώτη, τονίζει την ανάγκη να συμπληρωθεί η έμφαση στα δικαιώματα με το να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στις πολιτειακές αρετές και στην ενεργό πολιτική συμμετοχή
2. Η δεύτερη, τονίζει την ανάγκη να συμπληρωθεί η έμφαση στα κοινά δικαιώματα με τον πολιτισμικό πλουραλισμό και τα διαφοροποιημένα με βάση την ομάδα δικαιώματα.

Στο παραδοσιακό μοντέλο της «ιδιότητας του πολίτη ως κατοχής δικαιωμάτων» ο στόχος είναι η προαγωγή κάποιας συγκεκριμένης, κοινής εθνικής ταυτότητας ανάμεσα στους πολίτες.

Το επιχείρημα, μάλιστα, για να συμπεριληφθούν στα δικαιώματα του πολίτη και ορισμένα βασικά κοινωνικά δικαιώματα όπως η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η εκπαίδευση, ήταν ακριβώς ότι αυτό θα συντελούσε στην προαγωγή ενός κοινού αισθήματος εθνικής ταυτότητας και συμμετοχής στο έθνος.

Ο στόχος ήταν να ενταχθούν οι άνθρωποι σε έναν «κοινό πολιτισμό», που θα αποτελούσε «κοινό απόχτημα και κληρονομιά».

Έτσι το παραδοσιακό μοντέλο της «ιδιότητας του πολίτη ως κατοχής κοινωνικών δικαιωμάτων» ήταν βαθιά συνδεδεμένο με τις ιδέες της εθνικής ολοκλήρωσης. (βλ. Marshall)

Αυτός ο συνδεδετικός μεταξύ των κοινών δικαιωμάτων της ιδιότητας του πολίτη και της εθνικής ολοκλήρωσης υφίσταται τώρα επίθεση.

Έχει καταστεί σαφές ότι πολλές ομάδες – μαύροι, γυναίκες, αυτόχθονες λαοί, εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες, ομοφυλόφιλοι και λεσβίες – εξακολουθούν να αισθάνονται περιθωριοποιημένες ή στιγματισμένες, παρά το γεγονός ότι διαθέτουν τα “κοινά δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη”.

Ισχυρίζονται ότι τα κοινά δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη, τα οποία ορίστηκαν εξ αρχής από και για λευκούς, ετεροφυλόφιλους, σωματικά ικανούς άντρες, δεν μπορούν να συμπεριλάβουν τις ανάγκες άλλων ομάδων κι έτσι απαιτούν κάποια μορφή αυτού που η Iris Marion Young ονομάζει «**διαφοροποιημένη ιδιότητα του πολίτη**».

Ορισμένες ομάδες απορρίπτουν την ίδια την ιδέα της ενσωμάτωσης σε έναν «κοινό» εθνικό πολιτισμό. Αυτές περιλαμβάνουν τις «**εθνικές μειονότητες**», όπως είναι οι κάτοικοι του Κεμπέκ, οι Καταλανοί ή οι Φλαμανδοί, που θεωρούν ότι σχηματίζουν διακριτά «έθνη» στο εσωτερικό του ευρύτερου κράτους.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου, χρειάζεται να υπάρχει ένα φάσμα διαφοροποιημένων δικαιωμάτων, περιλαμβανομένης κάποιας μορφής εδαφικής αυτοκυβέρνησης.

Η πολιτική της αναδιανομής

- επικεντρώνεται σε κοινωνικοοικονομικές αδικίες
- η λύση συνίσταται στην οικονομική αναδόμηση
- αποσκοπεί στο να περιορίσει τις διαφορές των ομάδων (τις ταξικές διαφορές)

Όμως υπήρξε και άλλη μια ιεραρχία στην οποία ο Marshall έδωσε λιγότερη προσοχή.
Πρόκειται για την **Ιεραρχία κύρους**

Ιεραρχία κύρους

- Καλύτερα να είσαι Άγγλος παρά Ιρλανδός
- Προτεστάντης παρά Καθολικός
- Χριστιανός παρά Μουσουλμάνος
- Λευκός παρά Μαύρος
- Άντρας παρά Γυναίκα
- Ετεροφυλόφιλος παρά Ομοφυλόφιλος
- Σωματικά Ικανός παρά Ανάπηρος

Η Πολιτική της Αναγνώρισης

- επικεντρώνεται σε πολιτισμικές αδικίες
- η λύση συνίσταται στην πολιτισμική ή συμβολική αλλαγή, προκειμένου να επαναξιολογηθούν θετικά οι ταυτότητες που δεν είχαν γίνει προηγουμένως σεβαστές.
- Αποσκοπεί στην επιβεβαίωση των διαφορών των ομάδων.

Σύμφωνα με πολλούς μαρξιστές η θέση κάποιου στην οικονομική ιεραρχία καθορίζει την θέση του στην ιεραρχία κύρους. Εξού και η παραδοσιακή μαρξιστική άποψη ότι πρέπει να στρέψουμε όλες τις προσπάθειές μας στην «πολιτική της αναδιανομής».

Ωστόσο τα στοιχεία δείχνουν ότι η «ιεραρχία κύρους» δεν ανάγεται στην οικονομική ιεραρχία.

Υπάρχουν πολλές ομάδες οι οποίες είναι μεν οικονομικά εύπορες αλλά παρόλα αυτά παραμένουν πολιτισμικά στιγματισμένες. Ένα παράδειγμα είναι οι ομοφυλόφιλοι στις περισσότερες δυτικές δημοκρατίες, οι οποίοι έχουν μπορεί να έχουν υψηλό εισόδημα και ανάλογο μορφωτικό επίπεδο, αλλά υποφέρουν από την υπερβολική ομοφυλοφοβία.

Ισχύει επίσης για:

- ευκατάστατους μετανάστες
- θρησκευτικές ομάδες
- εθνικές μειονότητες

Η επίτευξη της «οικονομικής ισότητας» δεν έχει απαλείψει την «ανισότητα κύρους» (αν και αναμφίβολα την έχει περιορίσει)

Η στρατηγική του Marshall μέσω των κοινών για όλους κοινωνικών δικαιωμάτων είχε νόημα για την εργατική τάξη, αλλά δεν ικανοποίησε άλλες ομάδες.

Για τις περισσότερες άλλες αποκλεισμένες ομάδες, η ισότητα απαιτεί κάτι διαφορετικό ή κάτι περισσότερο: την **«αμφισβήτηση της ιεραρχίας κύρους»**.

Έτσι, η οργάνωση της κοινωνίας στη βάση δικαιωμάτων ή αξιώσεων που πηγάζουν από την ιδιότητα του μέλους της ομάδας είναι κάθετα αντίθετη προς την έννοια της κοινωνίας που βασίζεται στην ιδιότητα του πολίτη. (Porter, 1987).

Η ιδέα «της διαφοροποιημένης ιδιότητας του πολίτη», συνεπώς, συνιστά μια ριζοσπαστική εξέλιξη της σχετικής θεωρίας.

Όλες οι προηγούμενες αναφορές κατέστησαν σαφές ότι οι δυτικές δημοκρατίες ούτε είχαν ούτε έχουν υπερβεί τις εντάσεις που προέκυπταν από την εθνοπολιτισμική ποικιλομορφία.

3 Φάσεις της Πολυπολιτισμικότητας

1η φάση: Η πολυπολιτισμικότητα ως κοινοτισμός

1970 και 1980

(διαμάχη μεταξύ «φιλελεύθερων» και «κοινοτιστών»
ή μεταξύ
«ατομικιστών» και «κολεκτιβιστών»)

Μια εκδοχή της φιλελεύθερης-κοινοτιστικής αντιπαράθεσης περιστρέφεται γύρω από την προτεραιότητα της ατομικής ελευθερίας.

Οι φιλελεύθεροι επιμένουν ότι τα άτομα πρέπει να είναι ελεύθερα να αποφασίζουν σύμφωνα με τη δική τους αντίληψη περί αγαθού βίου, και επικροτούν την απελευθέρωση των ατόμων από οποιοδήποτε στάτους τους αποδίδουν οι άλλοι ή κληρονομούν.

Οι φιλελεύθεροι ατομικιστές ισχυρίζονται ότι το άτομο προηγείται ηθικά της κοινότητας: η κοινότητά μας ενδιαφέρει μόνο και μόνο επειδή συνεισφέρει στην ευζωία των μελών της.

Αν τα άτομα δε θεωρούν πλέον ότι αξίζει να διατηρηθούν οι υφιστάμενες πρακτικές, η κοινότητα δεν έχει κανένα ανεξάρτητο συμφέρον να τις διατηρήσει και δεν έχει κανένα δικαίωμα να εμποδίσει τα άτομα να τις τροποποιήσουν ή να τις απορρίψουν.

Οι **κοινοτιστές** αμφισβητούν αυτήν την αντίληψη περί «αυτόνομου ατόμου». Θεωρούν τους ανθρώπους «εντεταγμένους» (embedded) σε ιδιαίτερους κοινωνικούς ρόλους και σχέσεις. Έτσι, δεν μπορούν ούτε να διαμορφώσουν ούτε να αναθεωρήσουν την αντίληψή τους περί αγαθού βίου. Αντιθέτως, το αγαθό ορίζεται από τον τρόπο ζωής που κληρονομούν.

Αντί να θεωρούν τις πρακτικές της ομάδας προιόν ατομικών επιλογών, οι κοινοτιστές θεωρούν τα άτομα προιον των κοινωνικών πρακτικών.

Ένας **φιλελεύθερος** που νοιάζεται για την ατομική αυτονομία θα εναντιωθεί στην **πολυπολιτισμικότητα** αντιμετωπίζοντάς την ως μια περιττή και **επικίνδυνη** εκτροπή από την προσήκουσα έμφαση στο άτομο.

Οι **κοινοτιστές**, αντιθέτως, θεωρούν ότι η **πολυπολιτισμικότητα** είναι ο προσήκων τρόπος να προστατευτούν οι κοινότητες από τις διαβρωτικές επιπτώσεις της ατομικής αυτονομίας και να επιβεβαιωθεί η αξία της κοινότητας.

Στην πρώτη, συνεπώς, φάση οι υπερασπιστές της πολυπολιτισμικότητας αρχικά προσελκύνθηκαν από τον **κοινοτισμό**, τον οποίο είδαν ως πιθανή φιλοσοφική θεμελίωση των μειονοτικών δικαιωμάτων.

Συμπερασματικά,

στην πρώτη φάση της αντιπαράθεσης, οι υπερασπιστές της πολυπολιτισμικότητας επιδοκίμαζαν την **κοινοτιστική** κριτική στον φιλελευθερισμό, και θεωρούσαν ότι τα μειονοτικά δικαιώματα κατοχυρώνονται, όταν προστατεύονται οι συνεκτικές και κοινοτικά εμπνευσμένες μειονοτικές ομάδες από τις υπερβάσεις του φιλελεύθερου ατομικισμού.

2η φάση: Η πολυπολιτισμικότητα μέσα σε φιλελεύθερο πλαίσιο

Επειδή τα δικαιώματα των μειονοτήτων διεκδικούνται από ομάδες και τείνουν να προσδιορίζονται με βάση την ομάδα, συχνά περιγράφονται ως «συλλογικά δικαιώματα».

Στη συνέχεια, το γεγονός ότι η πλειονότητα επιζητά «ατομικά» δικαιώματα ενώ η μειονότητα επιζητά «συλλογικά» (collective) δικαιώματα εκλαμβάνεται ως ένδειξη ότι η μειονότητα είναι κατά κάποιον τρόπο πιο «κολεκτιβιστική» (collectivist) από την πλειονότητα.

Δεν είναι όλα τα δικαιώματα που προσδιορίζονται με βάση την ομάδα «**συλλογικά**» δικαιώματα, και ακόμα και εκείνα που είναι «**συλλογικά**» με την μια ή την άλλη έννοια του όρου, δεν αποτελούν κατ' ανάγκη ένδειξη «**κολεκτιβισμού**».

Σίγουρα υπάρχουν ορισμένες ομάδες οι οποίες είναι σαφώς **«κοινοτιστικές»**. Αυτό ισχύει για τις απομονωτιστικές, εθνοθρησκευτικές ομάδες που αποσύρονται εθελοντικά από τον ευρύτερο κόσμο, όπως οι Χουτερίτες, οι Άμις ή οι Χασιδίτες Εβραίοι.

Οι περισσότερες όμως εθνοπολιτισμικές ομάδες στο εσωτερικό των δυτικών δημοκρατιών δεν επιθυμούν να προστατευτούν από τις δυνάμεις του εκσυγχρονισμού που χαρακτηρίζουν τις φιλελεύθερες κοινωνίες. Αντιθέτως επιθυμούν να είναι πλήρεις και ισότιμοι συμμετέχοντες στις σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνίες.

Ισχύει επίσης για:

- έγχρωμους ΗΠΑ
- τις περισσότερες ομάδες μεταναστών
- τις περισσότερες εθνικές μειονότητες (Κεμπέκ, Φλαμανδοί, Καταλανοί)

Με λίγα λόγια, στο μεγαλύτερο μέρος τους οι αντιπαραθέσεις γύρω από την πολυπολιτισμικότητα δε συμβαίνουν ανάμεσα σε μια φιλελεύθερη πλειονότητα, από τη μια μεριά, και τις κοινοτιστικές μειονότητες από την άλλη· συμβαίνουν ανάμεσα σε φιλελεύθερους γύρω από το νόημα του φιλελευθερισμού.

Διαφωνούν για την ερμηνεία αυτών των αρχών σε πολυεθνικές κοινωνίες – διαφωνούν κυρίως για το ρόλο που αρμόζει να διαδραματίζουν η γλώσσα, η εθνικότητα και οι εθνοτικές ταυτότητες στο εσωτερικό των φιλελεύθερων δημοκρατικών κοινωνιών και θεσμών.

Οι ομάδες που διεκδικούν μειονοτικά δικαιώματα επιμένουν ότι ορισμένες τουλάχιστον μορφές δημόσιας αναγνώρισης και υποστήριξης της γλώσσας, των πρακτικών και των ταυτοτήτων τους, όχι μόνο συμβαδίζουν με τις βασικές φιλελεύθερες δημοκρατικές αρχές, περιλαμβανομένης της ατομικής αυτονομίας, αλλά μπορεί πράγματι και να απαιτούνται από αυτές.

Ερωτήματα στην δεύτερη φάση:

- Τι περιθώριο μπορεί να υπάρξει για την ανάπτυξη της πολυπολιτισμικότητας εντός της φιλελεύθερης θεωρίας;

Το θέμα δεν είναι πλέον πώς να προστατέψουμε τις κοινοτιστικές μειονότητες από τον φιλελευθερισμό, αλλά αν οι μειονότητες που συμμερίζονται βασικές φιλελεύθερες αρχές συνεχίζουν να χρειάζονται μειονοτικά δικαιώματα.

- Αν οι ομάδες είναι πράγματι φιλελεύθερες, γιατί τα μέλη τους να επιθυμούν μειονοτικά δικαιώματα;

Γιατί δεν είναι ικανοποιημένα με τα παραδοσιακά, κοινά για όλους δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη;

Ο Raz επιμένει ότι η αυτονομία των ατόμων συνδέεται εγγενώς με την πρόσβαση που έχουν στον πολιτισμό τους, με την ευημερία και την ευδοκίμηση του πολιτισμού τους και με τον σεβασμό που του αποδίδουν οι άλλοι. Η πολυπολιτισμικότητα συντείνει στο να διασφαλιστεί αυτή η πολιτισμική ευδοκίμηση και ο αμοιβαίος σεβασμός.

Αν και η επιχειρηματολογία ποικίλλει, υπάρχουν ζωτικά συμφέροντα που σχετίζονται με τον πολιτισμό και την ταυτότητα, τα οποία συμβιβάζονται πλήρως με τις φιλελεύθερες αρχές της ελευθερίας και της ισότητας και δικαιολογούν τη χορήγηση ιδιαίτερων δικαιωμάτων στις μειονότητες. Η θέση αυτή αποκαλείται **«φιλελεύθερη πολιτισμική» (liberal culturalist)**

Τι υποστηρίζουν οι επικριτές της φιλελεύθερης πολυπολιτισμικότητας:

Ορισμένοι αρνούνται ότι μπορούμε με καταληπτό τρόπο να διακρίνουμε ή να εξατομικεύσουμε «πολιτισμούς» ή «πολιτισμικές ομάδες»

Ορισμένοι αρνούνται πως μπορεί να έχει νόημα ο ισχυρισμός ότι τα άτομα είναι «μέλη» πολιτισμών

Ορισμένοι διατείνονται ότι ακόμα και αν έχει νόημα, δεν έχουμε λόγο να υποθέσουμε ότι η ευζωία ή η ελευθερία του ατόμου συνδέεται αναγκαστικά, με οποιονδήποτε τρόπο, με την ευδοκίμηση του πολιτισμού.

Οι άνθρωποι μπορεί να επιλέγουν να διαμορφώνουν έναν ισχυρό δεσμό με μια συγκεκριμένη γλώσσα ή έναν συγκεκριμένο πολιτισμό, αλλά αυτό αποτελεί επιλογή τους, όχι ανάγκη, και σύμφωνα με τη φιλελεύθερη άποψη πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνοι για το κόστος των επιλογών τους.

Σε πολλές περιπτώσεις υπονομεύεται παρά ενισχύεται η ατομική αυτονομία των μελών της ομάδας.
(παραδείγματα...)

Διάκριση δύο ειδών δικαιωμάτων που θα μπορούσε να διεκδικήσει μια μειονοτική ομάδα:

1. Περιλαμβάνει το δικαίωμα μιας ομάδας απέναντι στα ίδια της τα μέλη, και αποβλέπει στην προστασία της ομάδας από την αποσταθεροποιητική επίδραση της εσωτερικής εναντίωσης **«εσωτερικοί περιορισμοί»**
2. Το δεύτερο είδος περιλαμβάνει το δικαίωμα μιας ομάδας απέναντι στην ευρύτερη κοινωνία, που αποβλέπει στην προστασία της από την επίδραση των εξωτερικών πιέσεων **«εξωτερικοί περιορισμοί»**

Υπεραπλουστεύοντας τα πράγματα, μπορούμε να πούμε ότι τα μειονοτικά δικαιώματα είναι συμβατά με τη «φιλελεύθερη πολιτισμικότητα» εφόσον

(α) προστατεύουν την ελευθερία των ατόμων στο εσωτερικό της ομάδας και

(β) προάγουν τις σχέσεις ισότητας μεταξύ των ομάδων.

Οι περισσότερες μορφές μειονοτικών δικαιωμάτων στην Δύση συντελούν στο να καταστήσουν τις μειονοτικές ομάδες λιγότερο ευάλωτες στις οικονομικές πιέσεις και τις πολιτικές αποφάσεις της ευρύτερης κοινωνίας. Αυτού του είδους τα δικαιώματα αποσκοπούν στο να διασφαλίσουν ότι η ευρύτερη κοινωνία δε στερεί από τη μειονότητα τις αναγκαίες συνθήκες για την επιβίωσή της.

Στη δεύτερη φάση της αντιπαράθεσης, συνεπώς, το ζήτημα της πολυπολιτισμικότητας επαναδιατυπώνεται ως ένα ζήτημα εντός της φιλελεύθερης θεωρίας, και ο στόχος είναι να δεχτεί ότι μερικά (αλλά όχι όλα) από τα μειονοτικά δικαιώματα ενισχύουν τις φιλελεύθερες αξίες.

Σε αυτή την δεύτερη φάση διαθέτουμε μια ακριβέστερη περιγραφή των αξιώσεων που εγείρονται από εθνοπολιτισμικές ομάδες, και μια ακριβέστερη κατανόηση των κανονιστικών ζητημάτων που τίθενται.

Ωστόσο και η δεύτερη φάση χρειάζεται επίσης να τεθεί υπό αμφισβήτηση. Αν και κατανοεί καλύτερα τη φύση των περισσότερων εθνοπολιτισμικών ομάδων και τις απαιτήσεις που εγείρουν απέναντι στο φιλελεύθερο κράτος, παρερμηνεύει τη φύση του φιλελεύθερου κράτους και τις δικές του απαιτήσεις απέναντι στις μειονότητες.

Η Τρίτη φάση: Η πολυπολιτισμικότητα ως απάντηση στην εθνική οικοδόμηση

Η αρχή της «καλοπροαίρετης αμέλειας» (benign neglect) απέναντι στην εθνοπολιτισμική ποικιλομορφία.

Δηλαδή, το κράτος είναι αδιάφορο απέναντι στις εθνοπολιτισμικές ταυτότητες των πολιτών του και στην ικανότητα των εθνοπολιτισμικών ομάδων να διατηρηθούν στον χρόνο. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα φιλελεύθερα κράτη αντιμετωπίζουν τον πολιτισμό με τον ίδιο τρόπο όπως και τη θρησκεία – δηλαδή, ως κάτι το οποίο οι άνθρωποι πρέπει να είναι ελεύθεροι να το επιδιώκουν στην ιδιωτική τους ζωή, αλλά που δεν αποτελεί μέριμνα του κράτους.

Οι φιλελεύθεροι σταθερά ενστερνίστηκαν την αρχή ότι τα κράτη όχι μόνο πρέπει να αποφεύγουν την προαγωγή της θρησκείας για μη ουδέτερους λόγους που σχετίζονται με επίμαχες αντιλήψεις περί αγαθού, αλλά πρέπει επίσης να την αποφεύγουν εντελώς, ακόμη και για ουδέτερους λόγους, αποδοτικότητας ή κοινωνικής αρμονίας. Πρέπει να υπάρχει ένας σταθερός «διαχωρισμός της εκκλησίας από το κράτος».

Η έννοια της «καλοπροαίρετης αμέλειας» είναι διαφορετική από την ιδέα της «φιλελεύθερης ουδετερότητας».

Το κράτος δεν πρέπει να αποφανθεί πως η αγγλική γλώσσα έχει μεγαλύτερη εγγενή αξία από την γαλλική, ή πως το να είναι κάποιος Χριστιανός έχει μεγαλύτερη εγγενή αξία από το να είναι άθεος. Ωστόσο... **(θρησκεία, γλώσσα, κτλ)**

Ακολουθώντας αιώνες εμφυλίου πολέμου μεταξύ καθολικών και προτεσταντών στην Ευρώπη, **η αρχή της καλοπροαίρετης αμέλειας** συντέλεσε στη διασφάλιση της σχετικής ειρήνης και ηρεμίας.

Έτσι, γιατί να μην εφαρμόσουμε το **μοντέλο του αυστηρού διαχωρισμού** και στην εθνοπολιτισμική ποικιλομορφία;

Για παράδειγμα, ο Walzer ισχυρίζεται ότι ο φιλελευθερισμός συνεπάγεται ένα **«αυστηρό διαζύγιο κράτους και εθνότητας»**. Το φιλελεύθερο κράτος στέκει υπεράνω των εθνοτικών ή εθνικών ομάδων της χώρας, «αρνούμενο να ενστερνιστεί ή να υποστηρίξει τον τρόπο ζωής τους ή να επιδείξει ενεργό ενδιαφέρον για την κοινωνική τους διατήρηση». Αντιθέτως, το κράτος είναι «ουδέτερο όσον αφορά τη γλώσσα την ιστορία, τη λογοτεχνία, το εορτολόγιο αυτών των ομάδων». Το σαφέστερο Παράδειγμα ενός τέτοιου ουδέτερου φιλελεύθερου κράτους είναι οι ΗΠΑ.

Πολλοί είναι αυτοί που ισχυρίζονται ότι ακριβώς αυτό ΕΙΝΑΙ που διακρίνει τα φιλελεύθερα «πολιτειακά έθνη» (civic nations) από τα αντιφιλελεύθερα «εθνοτικά έθνη» (ethnic nations).

Τα **εθνοτικά έθνη** εκλαμβάνουν ως έναν από τους πιο σημαντικούς στόχους τους τη διατήρηση ενός συγκεκριμένου εθνοτικο-εθνικού (ethnonational) πολιτισμού και ταυτότητας.

Τα **πολιτειακά έθνη**, αντιθέτως, αδιαφορούν για τις εθνοπολιτισμικές ταυτότητες των πολιτών τους, και ορίζουν την ιδιότητα του μέλους του έθνους αμιγώς με όρους αφοσίωσης σε ορισμένες αρχές δημοκρατίας και δικαιοσύνης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το βάρος της απόδειξης το έχει οποιοσδήποτε θα επιζητούσε την υιοθέτηση τέτοιων μειονοτικών δικαιωμάτων.

Κάποιοι φιλελεύθεροι οπαδοί της πολιτισμικότητας (liberal culturalists), όπως ο Raz, προσπαθούν να δείξουν ότι τα μειονοτικά δικαιώματα συμπληρώνουν μάλλον, παρά περιορίζουν την ατομική ελευθερία και ισότητα, και συντελούν στην αντιμετώπιση κάποιων αναγκών, που ένα κράτος αυστηρά προσκολλημένο στην εθνοπολιτισμική ιδιαιτερότητα θα τις αγνοούσε.

Σύμφωνα με τον Kymlicka, η υπόθεση στη δεύτερη φάση της αντιπαράθεσης είναι ότι οι οπαδοί της πολυπολιτισμικότητας πρέπει να προβάλλουν πολύ ισχυρά επιχειρήματα για να δικαιολογήσουν την παρέκκλιση από τη νόρμα της «καλοπροαίρετης αμέλειας».

Ωστόσο, είναι καταφανώς εσφαλμένη η ιδέα πως τα φιλελεύθερα δημοκρατικά κράτη (ή πολιτειακά έθνη) είναι αδιάφορα απέναντι στις εθνοπολιτισμικές ταυτότητες. Το μοντέλο της θρησκείας είναι εντελώς παραπλανητικό για την απεικόνιση της σχέσης μεταξύ φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους και εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Π.χ., ΗΠΑ (βλ. σύνορα κρατών/αγγλόφωνοι/πλειονότητα στο εσωτερικό καθεμίας από τις πολιτείες της αμερικάνικης ομοσπονδίας).

Όλες αυτές οι πολιτικές, σύμφωνα πάντα με τον Kymlicka, έχουν στόχο να ενσωματώσουν τις διάφορες ομάδες σε αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «**κοινωνιακό (societal) πολιτισμό**».

Με το όρο κοινωνιακό πολιτισμό εννοεί έναν εδαφικά επικεντρωμένο πολιτισμό, με μια κοινή γλώσσα που χρησιμοποιείται σε ευρύ φάσμα κοινωνιακών θεσμών, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό βίο (σχολεία, μέσα ενημέρωσης, δίκαιο, οικονομία, κυβέρνηση, κ.ο.κ.).

Τον αποκαλεί κοινωνιακό, για να δώσει έμφαση στο ότι αναφέρεται περισσότερο στην κοινή γλώσσα και τους κοινωνικούς θεσμούς, παρά σε κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις, οικογενειακά έθιμα ή προσωπικό τρόπο ζωής.

Οι κοινωνιακοί πολιτισμοί στο εσωτερικό μιας σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας είναι αναπόφευκτα πλουραλιστικοί και περιλαμβάνουν χριστιανούς, καθώς και μουσουλμάνους, Εβραίους, άθεους, ετεροφυλόφιλους, ομοφυλόφιλους, επαγγελματίες, αγρότες, συντηρητικούς και σοσιαλιστές.

Μια τέτοια ποικιλομορφία είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της εγγύησης δικαιωμάτων και ελευθεριών για τους πολίτες των φιλελεύθερων κρατών, ιδίως σε συνδυασμό με την ύπαρξη ενός εθνοτικά διαφοροποιημένου πληθυσμού.

Αυτή η ποικιλομορφία, ωστόσο, εξισορροπείται και περιορίζεται από μια γλωσσική και θεσμική συνοχή. Συνοχή η οποία δεν εμφανίστηκε από μόνη της, αλλά μάλλον αποτελεί το αποτέλεσμα σκόπιμων κρατικών πολιτικών.

Έτσι, χρειάζεται να αντικαταστήσουμε την ιδέα της «καλοπροαίρετης αμέλειας» (το κράτος είναι αδιάφορο απέναντι στις εθνοπολιτισμικές ταυτότητες) με ένα πιο ακριβές μοντέλο, το οποίο να αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο της «εθνικής οικοδόμησης» στο εσωτερικό των φιλελεύθερων δημοκρατικών. Οι κυβερνητικές πολιτικές είναι πιθανόν να ενθαρρύνουν τη διατήρηση δυο ή περισσότερων κοινωνικών πολιτισμών στο εσωτερικό μιας και μόνο χώρας

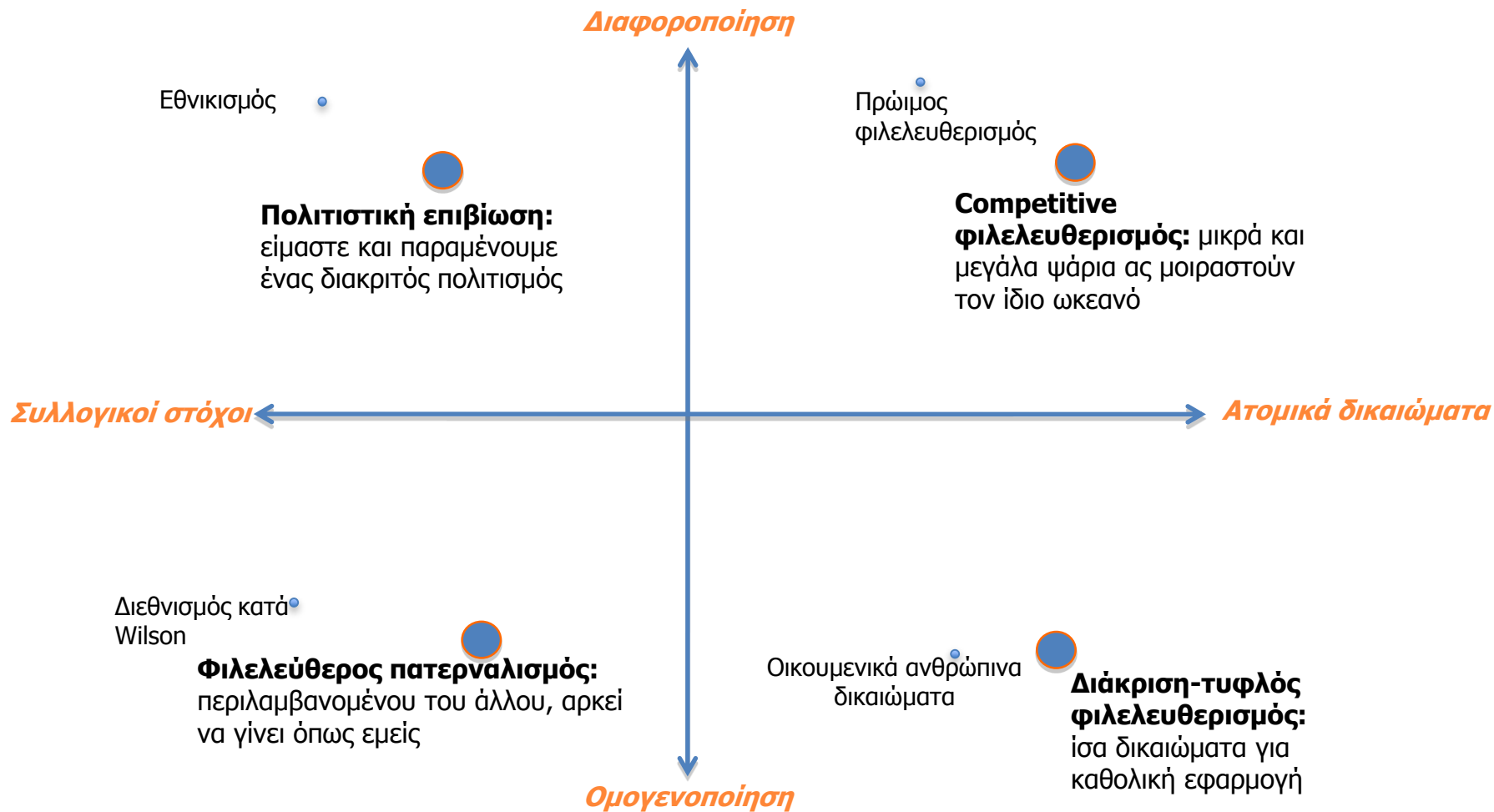
Όλες οι φιλελεύθερες δημοκρατίες κάποια στιγμή προσπάθησαν να εδραιώσουν έναν και μόνο κοινωνικό πολιτισμό σε ολόκληρη την επικράτειά τους.

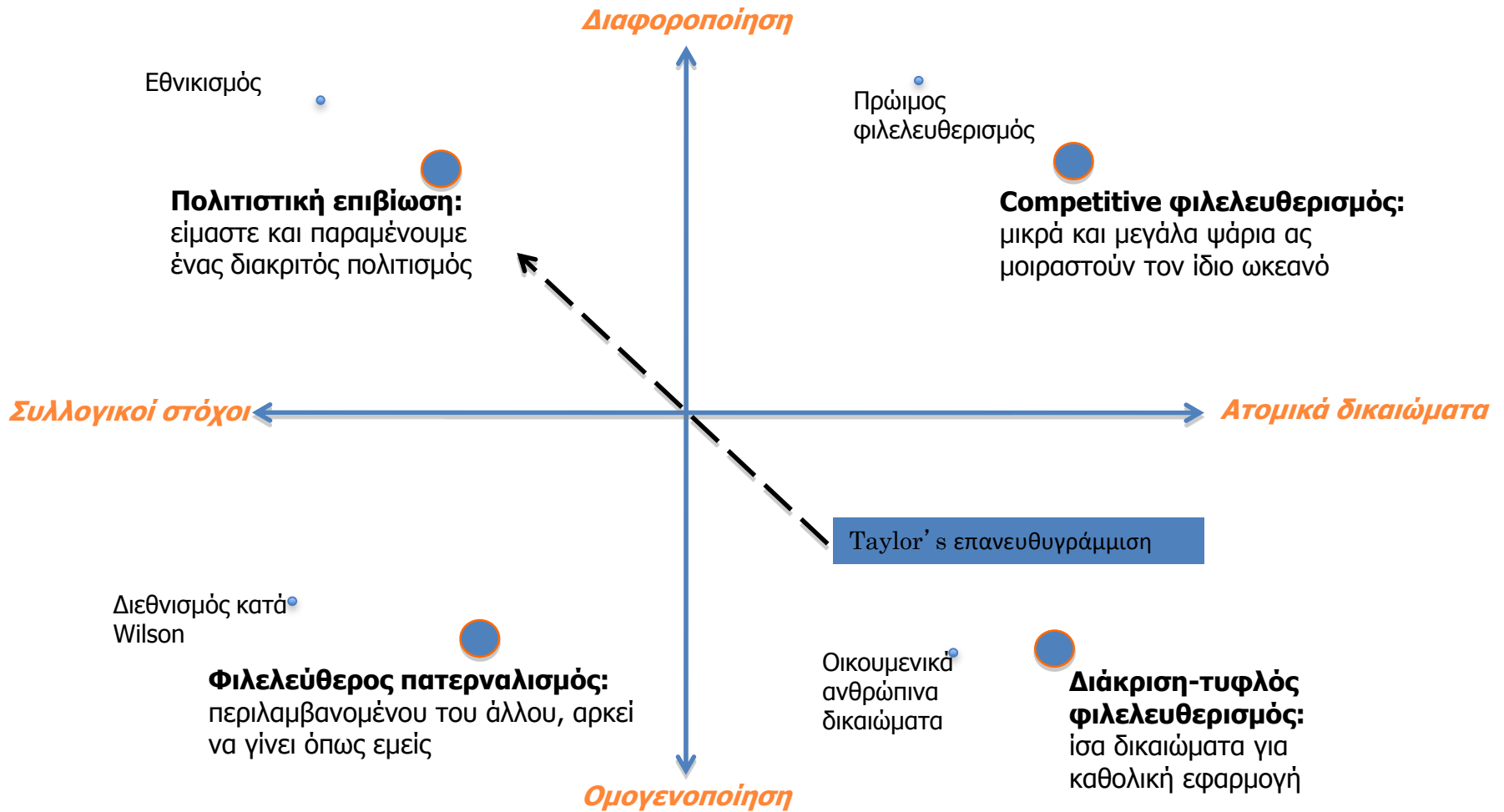
Φιλελευθερισμός και Πολυπολιτισμικότητα

ΠΡΟΚΡΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟ ΠΕΔΙΟ

Φιλελευθερισμός και Πολυπολιτισμικότητα

Πολυπολιτισμική αναγνώριση

- Το μετα-αποικιακό ζητούμενο: **σεβασμός επί ίσοις όροις σε εξελιγμένους πολιτισμούς;**
  - Η σημερινή απαίτηση δεν σχετίζεται τόσο με την αναγνώριση ίσης αξίας στη δυναμική κάθε πολιτισμού, αλλά πώς αξιοποιήθηκε αυτή η δυνατότητα
- Ο ουδέτερος φιλελευθερισμός σε πολυπολιτισμικό πλαίσιο αποδεικνύεται ιδιαιτέρως άκαμptos/σκληρός:
  - Χαρακτηρίζεται εχθρικός ως προς τη διάκριση, γιατί επικαλείται μια ενιαία εφαρμογή δικαιωμάτων
  - Είναι φιλύποπος απέναντι στους συλλογικούς στόχους
- Ο φιλελευθερισμός μπορεί και δεν πρέπει να απαιτεί πολιτιστική ουδετερότητα
  - Δεν αποτελεί σημείο επαφής για όλους τους πολιτισμούς, αλλά πολιτική έκφραση του πολιτισμού (π.χ αποτέλεσμα του Χριστιανισμού) και ως τέτοια αποτελεί ένα αντιμαχόμενο σύστημα ηθικών αξιών
  - Ενδέχεται να εκφράζει την μοναδικότητα με τον μανδύα της καθολικότητας.

Διαπολιτισμική αναγνώριση

Απόδοση σεβασμού επί ίσοις όροις σε αναπτυγμένους πολιτισμούς;

- Πρέπει να υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ της απαίτησης για ένταξη όσων μέχρι στιγμής τίθενται στο περιθώριο και της απαίτησης για ισάξιο σεβασμό. Το να απομονώνει κανείς αυτό τον διαχωρισμό είναι απλώς συγκαταβατικό και εθνοκεντρικό
- Δεν πρέπει το θεώρημα περί ισάξιου σεβασμού να λαμβάνεται ως συμπέρασμα ή κρίση, αλλά ως τεκμήριο: μια αρχική υπόθεση ότι «όλοι οι ανθρώπινοι πολιτισμοί που κατά το πέρασμα του χρόνου πλάθουν ολόκληρες κοινωνίες έχουν κάτι σημαντικό να πουν σε όλα τα ανθρώπινα όντα»

Διαπολιτισμική αναγνώριση

Απόδοση σεβασμού επί ίσοις όροις σε αναπτυγμένους πολιτισμούς;

- Βασιζόμενοι σε αυτό το τεκμήριο δημιουργείται χώρος για την αλληλεπίδραση με άλλους πολιτισμούς και την εξεύρεση ουσιαστικής υποστήριξης για την αρχική μας υπόθεση, όπως ότι βασίζεται σε μια αναθεωρημένη αντίληψη του τι συνιστά η έννοια σεβασμός
- Πού μπορεί να στηρίζεται αυτό το τεκμήριο; «Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι πολιτισμοί που έχουν δώσει ευρύ νόημα σε ένα πλήθος ανθρώπων, διαφορετικών χαρακτήρων και ταπεραμένων, για μεγάλο χρονικό διάστημα –έχουν, με άλλα λόγια εκφράσει την αντίληψή τους για το καλό, το ιερό, το θαυμαστό –είναι σχεδόν βέβαιο ότι διαθέτουν κάτι που αξίζει το θαυμασμό και το σεβασμό μας, ακόμα και αν συνοδεύεται από κάτι που αποστρεφόμεστε ή απορρίπτουμε»
- Το τεκμήριο δεν είναι άλλο από την προθυμία να είμαστε ανοιχτοί σε συγκριτική μελέτη των πολιτισμών μιας μορφής που θα διαφοροποιήσει τους ορίζοντές μας και θα οδηγήσει σε ένα νέο «συγκερασμό διαφορετικών οριζόντων»

ΚΥΜΛΙΚΑ

- Ασχολείται με την εθνοπολιτισμική δικαιοσύνη
- Η εθνοπολιτισμική ουδετερότητα στην κλασική φιλελεύθερη πολιτική θεωρία είναι μύθος
- Εκδημοκρατισμός, ευημερία και ανοχή συμβαδίζουν με την αυξανόμενη εθνοπολιτισμική κινητικότητα
- Εισάγει την έννοια του «κοινωνικού πολιτισμού», η οποία δεν είναι τόσο πυκνή όσο μια εθνογραφική σύλληψη και περιλαμβάνει κοινή γλώσσα και κοινούς θεσμούς, καθώς και αφοσίωση στον πλουραλισμό.

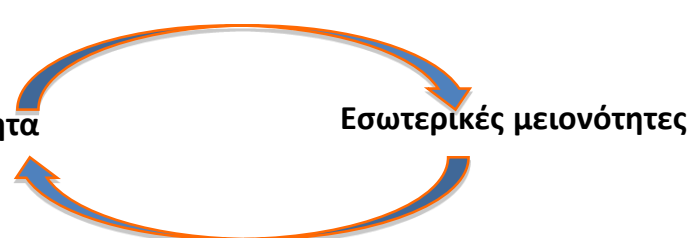
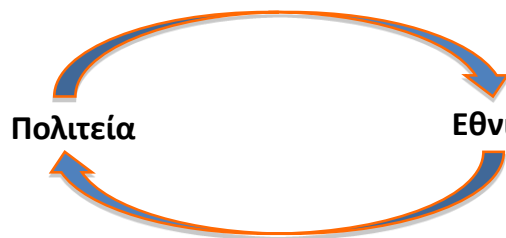
Η διαλεκτική σχηματισμού του έθνους και τα δικαιώματα των μειονοτήτων

Η κρατική πολιτική για την οικοδόμηση του έθνους : πολιτική για την ιθαγένεια, τους νόμους, τη γλώσσα, την εκπαιδευτική πολιτική, την απασχόληση στο δημόσιο τομέα, τη συσσώρευση της εξουσίας, των πηγών μαζικής ενημέρωσης, των συμβόλων, των αργιών, της στρατιωτικής θητείας

Τα δικαιώματα των μειονοτήτων υπαγορεύουν: μεταναστευτική πολυπολιτισμικότητα, πολυεθνικό φεντεραλισμό, ένταξη των μετοίκων, εξαιρέσεις βάσει θρησκεύματος

Έθνος-Πολιτική διαμόρφωσης του κράτους

Υποεθνότητες- Πολιτική διαμόρφωσης του κράτους

Αξιώσεις για τα δικαιώματα των μειονοτήτων

Αξιώσεις για τα δικαιώματα των μειονοτήτων

Σύμφωνα με τον Kymlicka

Τυπολογία των μειονοτήτων:

1. Εθνικές μειονότητες: αυτόχθονες και υπο-ομάδες

- Καταστέλλοντας τον μειονοτικό εθνικισμό είναι αντιπαραγωγικό, είναι προτιμότερο να τους διευκολύνουμε και να επιτρέπουμε να συμμετέχουν στις διαδικασίες διαμόρφωσης του κράτους, να υπόκεινται όμως στους εξής δύο περιορισμούς: 1) προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, 2) ισότητα μεταξύ ομάδων
- Παρατηρείται μια αυξανόμενη τάση πολυεθνικού φεντεραλισμού στη Δύση, η οποία βοηθά στον κατευνασμό του εθνικισμού

2. Μετανάστες

- Η πρότερη προσδοκία για αφομοίωση χάνει σε ισχύ, καθώς οι μετανάστες επιδιώκουν να επαναδιαπραγματευτούν τους όρους της ένταξής τους
- Η ένταξη αποτελεί αμφίδρομη διαδικασία: οι μετανάστες προβλέπεται να μάθουν τη γλώσσα και τους τρόπους στη χώρα υποδοχής, ενώ η τελευταία να μάθει να προσαρμόζεται στις ιδιαίτερες ανάγκες των μεταναστών.

ΚΥΜΛΙΚΑ

3. Απομονωτικές εθνο-θρησκευτικές ομάδες

- Περιγράφονται σε μια κατάσταση «οικειοθελούς περιθωριοποίησης»
- Έλλειψη αφοσίωσης προς το κράτος (π.χ. ανεύθυνοι πολίτες καθώς δεν εκδηλώνουν κανένα ενδιαφέρον συμμετοχής στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της ευρύτερης κοινωνίας, όπως η ένδεια, μόλυνση, χρήση ναρκωτικών), απόρριψη των ελευθεριών και της αστικής ευθύνης
- Δεν είναι σαφές βάσει των φιλελεύθερων δημοκρατικών αρχών, εάν θα πρέπει να γίνονται τόσες παραχωρήσεις προς αυτή την ομάδα (προσφιλείς προς προσπάθειες «πίεσης προς τις ομάδες αυτές ώστε να τηρούν τα πολιτικά καθήκοντά τους» και «εκμάθησης του να είναι ικανοί δημοκρατικοί πολίτες όντας σε θέση να συμμετέχουν στον έξω κόσμο“.

4. Μέτοικοι (επί μακρόν διαμένοντες χωρίς πολιτικά δικαιώματα)

- Πολυπολιτισμικότητα χωρίς την ιθαγένεια είναι σχεδόν αναπόφευκτα μια συνταγή –και παράλληλα ένας εξορθολογισμός- για τον αποκλεισμό
- Υπάρχουν «συνετοί» και «ηθικοί» λόγοι για την παροχή ιθαγένειας στους μετοίκους και «μια φιλελεύθερη δημοκρατία, τόσο για λόγους δικαιοσύνης όσο και ατομικού συμφέροντος, πρέπει να προσφέρει σε όλους τους μετανάστες το δικαίωμα να γίνουν πολίτες της»
- Επικρίνει την «υποκρισία» της παράνομης μετανάστευσης

ΚΥΜΛΙΣΚΑ

5. Φυλετικές κάστες (Αφρο- Αμερικανοί)

- Ο μακροπρόθεσμος στόχος είναι να προωθηθεί η ενσωμάτωση των Αφρο- Αμερικανών στο αμερικανικό έθνος, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει μόνο εάν οι υπάρχουσες κοινότητες και οι θεσμοί τους ενισχυθούν
- Ο μακροπρόθεσμος στόχος είναι μια ολοκληρωμένη και ανεξάρτητη από διακρίσεις βάσει χρώματος κοινωνία, για την οποία απαιτείται ως ένα βαθμό βραχυπρόθεσμος διαχωρισμός και αντίληψη της διαφορετικότητας που προκύπτει λόγω χρώματος
- Ηθικά μιλώντας, η αμερικανική κυβέρνηση έχει επείγουσα υποχρέωση να εντοπίσει και να διορθώσει αυτές τις αδικίες

Ερωτήματα:

- Πότε ακούσατε για πρώτη φορά τον όρο «Πολυπολιτισμική κοινωνία» ;
- Τί σήμαινε τότε για σας;
- Τί σημαίνει τώρα για σας ο ίδιος όρος;

Τέλος Ενότητας

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη [εδώ](#).

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Χρήστος Παρθένης, 2015. Χρήστος Παρθένης. «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Ενότητα 2: Η ιδιότητα του πολίτη και οι τρεις φάσεις της πολυπολιτισμικότητας.» Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/PPP108>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

